

„Jó ma korszerűtlennek lenni.”

„A korszellem. Erre szokás manapság hivatkozni. Így kívánja a korszellem, ezt diktálja a korszellem. Nem állhatunk ellen a korszellem szavának. Mily könnyű ezzel minden felelősség alól kibújni! (...) Pedig a felelősség alól nem menekülhetsz, ember. A kor csak problémákat ad fel, nem megoldásokat és parancsokat. (...)

Mi lett volna, ha Krisztus és Pál és Luther és Kálvin meghajlik a „korszellem” előtt és nem szegül szembe vele?”

Így ír Joó Tibor a Protestáns Szemlében megjelent jegyzetében 1939-ben. Joó Tibor (1901-1945.) a szegedi egyetem filozófia szakán történetfilozófiát és német idealista filozófiát tanult, Bartók György tanítványa volt. Helyzetét speciálissá teszi, hogy a századelő nagy magyar irodalmi reneszánszán nőtt fel, és annak legfontosabb folyóiratában, a Nyugatban rendszeresen publikált. A költészet és a filozófia rokonságát vallotta. A történetfilozófiában találta meg hivatását.

Ifjúkorának költő mesterei (a korán elhunyt Ady kivételével) felnőtt korában szerző társai lesznek. A szegedi egyetemen tanultakat próbálta alkalmazni első nagyobb tanulmányában Ady történelem filozófiáját elemezve. Doktori disszertációját Böhm Károlyról írta. Ady a korszak legnagyobb költője, és Böhm Kant óta a legteljesebb filozófiai rendszer kidolgozója, állítja már a húszas évek végén, ami azt bizonyítja, hogy már ifjúkorában sem voltak mint magyarnak kisebbségi érzetei a külföld nagyjaival szemben, különben nem mert volna élete utolsó évtizedében Herder és követői ellenében egy alternatív nemzetkonceptiót kialakítani.

Babits Mihály írja *Az európai irodalom történetében*: „Minden látszat ellenére az egyéni elv összeköti az emberiséget, a kollektív szellem szétválasztja. Az ember egyén. S a világirodalom az embernek, mint embernek irodalma.”

Joó Tibornak is ez a véleménye. Már disszertációjában, 1929-ben kifejti, hogy az „individumot is az teszi szabaddá, ami univerzális benne”. Ez a gondolat visszhangzik majd kései Kőlcsey-tanulmányában. Joó végső soron Montaigne-hez tér vissza, aki szerint minden ember magában foglalja az emberi állapotok teljességét.

„A humanista individualista, mert szellemébe vetett erejével bátran megáll az egész kozmoszszal szemben. A barbár kollektivistá, mert nyájba menekül a materiális és szociális szorongatások elől” – írja Joó *A 'Harmincévesek' generációs problémája* című cikkében.

A
R
C
K
É
P
E
K

Joó Tibor

(1901–1945.)

Joó individualizmusa lehetett szellemtörténeti indíttatású is, a *Bevezetés a szellemtörténetbe* című könyvében hangsúlyozza a német szellemtörténeteszek figyelmét az egyéni teljesítményekre, a specifikus elemek jelentőségére, de sokkal valószínűbb, hogy a konkrét magyar környezetéből, a Nyugat első nemzedékéből eredt, illetve attól kapott bátorítást. A Nyugat első nemzedékéből három alkotóhoz vonzódik kiváltképpen, Adyhoz, Szabó Dezsőhöz és Babbitshoz, az individualizmus hőseihez. De ha magyarázat egyáltalán lehetséges, individualizmusa leginkább protestáns és nemesi hivatástudatából származik.

Joó a történelmet az embernek, mint embernek a történetét fogja fel. Ezt érzékelteti már Böhm Károlyról írt doktori disszertációjában, ezt Troeltsch tanulmányában, és talán mindennél hangsúlyosabban a nemzedékről szóló cikkében. (Szekfű Gyula *Három nemzedék* című könyvének megjelenése óta (1919.) kiváltképpen sok szó esett a generációs problémákról.)

A generáció akkor születik, írja Joó a *Válaszban* 1935-ben megjelent különnyomatként is közzétett tanulmányában, amikor az „individuais akaratok találkoznak és megtermékenyítik egymást. Ez az egyénekből kiinduló szellemi törekvések korres-

pondenciája, ez a történet életformája, és e nélkül semmi történeti jelenség nem jöhet létre. Az individualitás és személyesség a történetiség léttartama.” (4. o.) „...a generáció nem automatikusan jön létre, hanem egyének akarata hozza létre. Az élmény ugyanis mindig egyénhez van kötve.” (5. o.) „a generáció kialakulását bizonyos külső feltételek előzik meg, s /.../ egyénekből kiinduló kezdemények korrespondenciája folytán jön létre.” (7. o.)

Joó, korosztályának számos képviselőjével, így Halász Gáborral, Németh Lászlóval ellentétben nem a nemzedékek közti különbséget, hanem a folytonosságot hangsúlyozza.

A Kóhalmi Béla szerkesztette *Új könyvek könyvében* már a Tanú megindulása, a Halász-Babits vita, és saját, a Válaszban megjelent tanulmánya után az élmény és emlék szintjén ismét foglalkozik a kérdéssel.

„Ha a magam és kortársaim szellemének valódi mélyére tekintek, nem tudom elhinni, hogy bennünket, akik a század legelső egy-két esztendejében születtünk, lényegbevágó különbség választana el az előttünk járó nemzedéktől. Úgy érzem, ugyanannak a szellemnek a továbbhordozói vagyunk magunk is, egy táborba tartozunk velük, egyazon iskolán mentünk keresztül, mint ők, csak éppen a közös hatások mellett bennünket azok is értek már, melyek az ő alkotásaikból indultak ki. Ha jelentenek itt évszámok valamit, azt mondanám, hogy bennünket még nem a XX. század irdalma nevelt fel, hanem a XIX-é. Ami bennünket megkülönböztet, az nem a szellemi tartalom, hanem az életmagatartás másfajtsága.”

A Kóhalminak adott válasz tehát a folytonosság bejelentése és dicsérete.

A generációról beszélve Joó Tibor az egyéni kezdeményezést hangsúlyozza. A folytonosság fontosabb számára, mint a különbözőség. A generációt nem életkorhoz, hanem a közös élményhez és feladathoz köti. A generációt nem tekinti érték-kategóriának. A generációt nem tekinti a történeti periodizáció lehetőségének. A történelmet nem tekinti a generációk harcának.

Az egyik korai, *Kerkápoly Kálmán történetfilozófiája* című tanulmányában Joó Tibor így ír: „A magyar tudományos életben, sajnos, különösen virul a tradíciótlanság. Egész tudománytörténetünk generációk korszakaira török szét, s ezeknek a daraboknak semmi kapcsolatuk egymással. Seholy semmi folytonosság. Amit az egyik generáció alkotott, arról a másik tudomást sem vett.”

Máshol Joó arról panaszkodik, hogy Pauler Ákos és budapesti iskolája nem ismerte Böhm Károly és erdélyi iskoláját.

Az egyéniséget hangsúlyozza Joó Tibor, amikor Márai Sándorral közli, hogy a kereszténység nem ismeri a kollektív felelősséget, és hogy a *Röpirat a nemzetnevelésről* szerzője fatalizmusával az egyéni kezdeményezés lehetőségét veszi el. Joó kérelmetlenül szigorú, Márai „hogyan kíván felelős helytállást(...) ha a végzet gépiességével fenyeget? Spengler mellett Spengler kritikussait is jó lett volna olvasni.” Joó Tibor többek közt önmagára gondolhatott, a Napkeletben még 1931-ben megjelent recenziójára vagy még inkább *A kétségbeesés bölcsellete* című tanulmányára (Protestáns Szemle, 1936.), ahol részletesen kifejti Spenglert tagadó nézeteit. „A kultúra létesülése mindig egyének akaratán, szabad vállalkásán fordul meg, távolról sem valami egyéneknek kívülről álló, önmagában létező, még kevésbé természeti erőn (...) az európaiság lényege ez: a szabad szellemiség szolgálata. Nem pedig az a spengleri bölcsélet, amely a természet rabszolgájává süllyesztí a szellemet, az eszt...” A müncheni filozófus könyve, mondja Joó, „valóban az írástudó árulása volt”. Joó Tibor Spenglert a kapituláció filozófusának tekinti. Spranger az ellen-Spengler: A reneszánszok tényével „Spranger a hanyatlás elméletét dönti meg. A kultúra nem biológiai élettel élő organizmus, hanem létének formája az érvény, és azoknak az egyéneknek az értékakaratótól függ, akik tudatukban hordozzák”.

Valamivel később, Spranger 1936-ban megjelent *Probleme der Kulturmorphologie* című könyvét ismertette Joó visszatér a Spranger-Spengler (és Frobenius) ellentétre. „A kulturmorphológia alaptétele, amint alkotói, Spengler és Frobenius felállították, az, hogy minden kultúra határozottan körülzárt egység, létében átláthatatlanul meghatározott földrajzi tájhoz és korlátolt időhöz van kötve, e tájhoz nőtt, abból sarjadt kultúrlélekkel bontakozik ki részleteivel, fejlődése így sorsszerűen ki van jelölve, (...) kivirágzik, mint a növény, aztán elhervad és megsemmisül(...) Spranger az egész elmélet megszületését e két ethnológus, Frobenius és Spengler, filozófiai járattalására vezeti vissza.” Joó buzgón helyesel, egyetlen tudomány művelője sem nélkülözheti az alapvető filozófiai műveltséget. Spranger, folytatja Joó, „a kulturmorphológia legbonyolultabb területéről indul ki, ahol különbözőképpen meghatározott kultúrák találkoznak. Meggyőződése, hogy ilyen találkozás alkalmából leplezi le magát leginkább a 'kultúra lelke'”. Rövid recenziója befejezésül Joó elragadtatottságát fejezi ki, hogy Spranger hű maradt az idealizmus nagy örökségéhez, „s nem enged utat azoknak a materialista-mithológus áramlatoknak, melyek oly végzetesen szembeszállva

ezzel a legnagyobb német örökséggel, napjainkban hatalomra kerültek hazájában, s leginkább éppen az itt tárgyalt kérdések körül éreztetik szomorú hatásukat”. (PSz, 1937.)

Joó, különösen élete utolsó évtizedében, ismételt tiltakozik az ember mint biológiai lény felfogása ellen. Szerinte a fajelmélet a materializmus terméke és a szellemtörténet lényegénél fogva nem ismerheti a fajelméletet. A fajelmélet tudománytalan, antihumánus és keresztényellenes.

„A filozófia egy igen lényeges vonás által különbözik az összes többi tudományoktól és e vonás által közeli rokonságba kerül a többi művészettel: a filozófia élménye a filozófusnak. A filozofálás, mint emberi tevékenység egyenesen lírikus motívumokból fakad fel: az ember, éspedig egy meghatározott, bizonyos habitusú, bizonyos helyen és időben, a maga egyéni életét élő ember keresi a maga élete lényegét és értelmét, helyét, rendeltetését a világban” – írja Joó Tibor *Történetfilozófiai alapok Böhm Károly rendszerében* című doktori értekezésében (Szeged, 1929. 10.)

Ezt a gondolatmenetet ismétli meg a következő évben, Böhm Károly ifjúkori önéletrajzát bevezetve: „Ám a filozófus, habitusa folytán, nem elégedhet meg költő módjára a fantázia világképével, hanem racionalista megoldást keres, mert csakis az nyugtathatja meg. Éppen ebben rejlik a filozofálás (...) drámaisága”.

A Descartes-olvasó Joó Tibor tehát a Descartes-olvasó Paul Valéry álláspontját osztja: minden filozófia egy önéletrajz töredéke. A filozófia és az irodalom szétválasztása egyébként is rendkívül bonyolult, és gyakran hajlam vagy ízlés következménye. Elég, ha csupán arra emlékeztetünk, hogy Babits *Az európai irodalom történetében* Platonról, Szent Ágostonról és Pascalról beszél, Bertrand Russel pedig a filozófia történetében külön fejezetet szentel Byronnak. Montaigne és Pascal egyaránt tárgya a francia irodalomtörténetnek és a francia filozófiatörténetnek.

Joó Tibor több alkalommal is kifejezi az életrajz (önéletrajz) és a filozófia kapcsolatát. Így Sprangerrel szólva: előfordul „a filozófiának és az életnek magasrendű találkozása, amikor a filozófia nem egyszerűen napirenden levő diszciplináris kérdések tárgyalása, hanem a személyiség legbensőbb és legelevenebb létkérdéseinek mélyéből hajt ki, s e találkozás nem programszerű, hanem átélt kinyilatkoztatása annak, hogy az élet nemcsak földi síkon folyik...” (74.) „A művész és a filozófus egy testvérek: Mindkettőnek az örök és teljes emberi élet fontos. Kiegészítik egymást” – írja az *Elefántcsonttorony és világnézet* című cikkében (Ny, 1933. II. 176.) „Tudnunk kell, hogy a társadalom nem ad igazi

biztonságot és megnyugvást, mert a szorongattató sok messze túlterjednek határain, és az emberi lélek mélyebb és tágasabb...” – írja Joó, aki egyébként egyáltalán nem volt érzéketlen a társadalmi kérdések iránt, mint ezt szerzedi falukutató tevékenysége és főként Bányai Kornélról írt nekrológja tanúsítja. De úgy gondolta, hogy a „nagy időtlen, egyetemes problémákat kell előbb megragadnunk”. (MSz, 1936. 385.) A következő évtizedben igen bátor, a napi politikával foglalkozó cikkeit e szemszögből írja.

Élmény, önéletrajzi visszautalás, felelősségvállalás és tudomány a *Magyar nacionalizmus* záró lapjain is visszatér: „A tudomány, a megismerés végtére is a teljes eleven ember egy tevékenysége, a kozmoszban való tájékozódásának funkciója, tehát igenis gyakorlati szükségéből fakad. De hivatását csak úgy tudja teljesíteni, ha a gyakorlat fölé emelkedik, tiszta elméletté válik és az igazság könyörtelen és semmire nem tekintő feltárását munkálja. Másként félrevezetné a tájékozódni akaró embert.”

Az egyéniség védelme – éppen úgy, mint Babitsnál – a hagyomány tisztelgetését, a folytonosság hangsúlyozását is jelenti.

Joó ismételt Sprangerre hivatkozik, követendő példaként. „...az örök emberinek a keresése és tisztelete és szakadatlan alakítása, ez a humanizmus lényege” – írja Spranger. De Sprangerrel elentétben Joó nem optimista. „A barbárság korát éljük” /478/, a homo humanus – amint Thomas Mann „Zauberberg”-jének alakja nevezi – ma nem időszerű. Ám, aki mégis ezt az ’időszerűtlen’ ideált hirdeti, mégsem árasztja maga körül a tragikomédia rezignációját”. Joó Tibor Spranger nyomán állítja: „Jó ma időszerűtlennek lenni”.

A műalkotásról, egyáltalán a kultúráról való felfogását nem egy esztétikai, hanem egy terjedelmes történetfilozófiai műben, *A magyar nemzeti szellem* című tanulmányában fejtette ki:

„Apollon szobra kétségtelenül objektív szellemi alkotás, de valóságos léttel, objektív léttel éppen mint szellemi alkotás, nem pedig mint pusztá materiális tárgy, szubjektív szellem nélkül nem bírhat. Tintavonások egy lap papíroson csak akkor válnak valóban szellemi objektummá, amikor a szubjektum szellemébe fogadja jelentésüket”. Valami hasonlót fejteget francia kortársa, André Malraux is a *Musée imaginaire*-ben, bár más példákkal és más terminológiával, évtizedekkel később. Joó így összegezi felfogását:

„...az objektív szellem a szubjektív szellem megértésében és elismerésében létezik, a kultúrának csak a lehetősége nyugszik tárgyi alkotásokban, maga a kultúra szellemi léttel bír, s csakis az emberi egyénekben, akik fenntartani és szolgálni

kívánják. Vagyis a felismeréstől, a befogadástól és az interpretációtól függ.”

Joó Tibor hitt a tudomány szabadságában és a tudomány önmagát megújító erejében, de nem hitt a tudomány mindenhatóságában. Hitt a jog eszméjében. Hitt a normákban, de azokat egyik fontos szerzőjével, Troeltschsel ellentétben nem a történelemben, hanem a történelem felett vagy azon kívül kereste. Hitt a megértés fontosságában, de nem hitte, hogy a megértés elfogadást vagy megbocsátást jelent. Tisztelte a mestereket, de nem ismert tekintélyeket, valószínűleg ez volt szabadsága titka. Tisztelte a tehetségeket, de még annál is inkább a felkészültséget, a szakértelmet. Bízott abban, hogy érvényes, vitaképes, gondolkodásra készítő eredményeket lehet elérni, de azokat sem csalhatatlanoknak, sem örökéletűeknek nem tartotta. A pluralitás híve volt, noha a szó akkor még nem volt divatban. A historizmus kutatója bízott az „intellektuális lelkiismeret” létében és erejében.

Uralkodó eszmék című monográfiájában, Juhász Gyula lényegében kommentár nélkül idézi és így módon önkéntelenül is szembesíti, sőt szembeállítja Illyés és Joó nemzetkoncepcióját. Ha Illyés azt írja például, hogy „magyar az, akinek nyelve és esze magyarul forog”, Joó hangsúlyozza, hogy nem nyelvében él a nemzet. „A nemzet igenis arisztokratikus fogalom”. (Emlékeztetőül: Babits az irodalmat tartotta arisztokratikus fogalomnak.) Amit Joó Babitsról, a nevelőről írt, lényegében rá is érvényes. A hajdan nemzettel azonos nemesi középréteghez tartozott. Joó hitt az egyén felelősségében és ezért lehetőségeiben is. „A mai állapot, a népnemzet nemzetállamának uralma minden természetes, egészséges és békés fejlődésnek az útjában áll. Már magában véve az fenyegető veszély... hogy az állam törvényekkel szabályozhatja esetleg a nemzet mibenlétét, a nemzeti erőnyereket és bűnöket.” (Idézi Juhász, 42.) Ha van liberális felfogás az államról, csak úgy mellékesen, akkor Joó Tiboré az. Hayek, akinek a gyökerei szintén a Monarchiába nyúlnak vissza, ez idő tájt fogalmazza Angliában a *Road to serfdom* című könyvét, melynek időszereúségéről az egyik legutóbbi kiadást bevezetve írt Milton Friedman. Joó nem volt közgazdász, gazdasági kérdésekről sohasem írt, problémáik is mások voltak, mégis Joó és Hayek között alapvető a nézetazonosság abban, hogy lényeges kérdésekben az államnak nincs szabályozó joga.

Joó történetfilozófusnak nevezte magát. A philosophie de l'histoire kifejezés Voltaire-től ered, egyik fontos művének a címe. Noha Voltaire a névadó, a történetfilozófiát általában Hegeltől számítják, bár az

angolszász szakirodalom erőteljesen hangsúlyozza Hume jelentőségét is, sőt, rendszeresen beszélnek Szent Ágoston történetfilozófiájáról is. Joó Ágostonra elsősorban etikai kérdésekben hivatkozott.

„A múlt jelenségeit nézhetjük jelenünkkel vonatkozásban. Vizsgálhatjuk, hogyan fakadtak a múltból a jelen problémái, s mit jelent a múlt a mai nemzedék számára. Ilyenkor nyíltan azért fordulunk a múlthoz, hogy a jelen számára az eligazodás szempontjait nyerjük tőle. Nem merőben elméleti ismeretet, hanem gyakorlati útmutatást. Tanulást. Talán csak bátorítást. Ez történetpolitika. Hasznosítása ez a történelmi ismereteknek” – írja Joó Tibor a *Mátyás és birodalma* (Budapest, 1940. 163.) című könyvében.

Joó könyve 1940-ben rendkívül bátor politikai tett volt, a koráramlattal és az európai erőviszonyokkal könyörtelenül szembeszegülő. Egyszerre volt időszerű és időszerűtlen. Európát Hitler uralta, Franciaország elesett, Anglia kiszorult a kontinensről. Hat és fél évtizeddel megjelenése után változatlanul időszerű, és prófétikus látomásnak is tűnik. A könyv összefoglalja Joó aktuális politikai nézeteit és Európáról való vízióját:

„Európa egy sokszínű egység. Aki egysége ellen támad, az rossz európai, de rossz európai az is, aki sokszínűségét akarja eltörölni. Európa végső lényege latinitásában is görög örökség: az önállóságukra féltékeny városállamok közös Hellaszának szelme (...) Európa népek hazája valóban! Népeké, nemzeteké, nem egy népé, nem egy nemzeté. Az európai egyensúly újkeletű diplomáciai jelszó, de ősi törekvés”. (i.m. 6.)

Joó Tibor Macaulay-ról, az angol történetíróról írja a Franklin kétnyelvű remekművek sorozatában megjelent Nagy Frigyes esszéjét bevezetve. „Aki a XIX. század közepének magyar politikusai és historikusai – és történelmi iskolázottság nélkül akkor nem volt politikus – közé tér vigasztalásul az emlékezet és tanulmány útján, lépten-nyomon találkozik vele.” Szalay, Csengery, Trefort, Horváth Mihály is Macaulay nevét említi.

A Nagy Frigyes esszé már a háború idején jelent meg, a Halász Gábor szerkesztette sorozatban. Nagyjából ugyanebben az időben jelent meg a Magyar Nemzetben a *Jövő és történelem* című cikke. (1942. febr. 5-6.) „...A történelemnek az a funkciója a társadalomnak, ami az egyénnek az emlékezet (...), hogy önmagával azonosnak érezhesse magát” – írja, majd hozzáteszi: „a történelem meghamisításával meg lehet rontani a jövőt”.

Ferenczi László